

EL CASTELL DE PASSANANT, TREBALLS ARQUEOLÒGICS (1999)

Joan Josep MENCHON BES

1. INTRODUCCIÓ

El castell de Passanant és un dels conjunts militars d'època medieval que componen el ric patrimoni arqueològic de la Conca de Barberà. Forma part d'una sèrie de fortificacions d'origen altmedieval que es localitzen en aquesta zona de la Conca de Barberà-Baixa Segarra, com són les torres o castells de la Sala, Glorieta i la Pobla de Ferran, o els conjunts molt més complexos de Ciutadilla, Guimerà, Savallà del Comtat i Solivella.

Per desgràcia, l'estat de conservació del castell de Passanant és molt precari, de manera que solament se n'han conservat alguns vestigis dels fonaments, i estructures subterrànies.

Fruit de l'interès de l'Ajuntament de Passanant per rehabilitar i urbanitzar l'entorn del castell, es va fer una intervenció arqueològica amb la finalitat de poder descobrir les restes que encara hi ha, i conèixer les característiques i estat de conservació del castell, amb vista a la seva futura consolidació.

Els treballs arqueològics es van dur a terme el mes d'agost de l'any 1999, sota la direcció de l'arqueòleg Joan Menchon i Bes, amb el corresponent permís del Departament de Cultura de la Generalitat, segons resolució de 27 de juliol. L'Ajuntament de Passanant va aportar la maquinària

i personal necessari, que va ser: Pere Loro Farran, Dídac Rodríguez Briansó i Josep Farran Amenós (†), a qui dediquem aquests ratlles. Aprofitem per agrair les atencions de l'alcalde Ramon Aloi, del secretari Joan Pons i dels operaris que l'Ajuntament posà a disposició de l'excavació. També agraim la col·laboració de les arqueòlogues Immaculada Teixell, Carolina Rovira i de l'escultora Àngels Cantos.

2. SITUACIÓ

El castell de Passanant es troba a la part més alta de la població, entre els habitatges del nord-est del nucli urbà i la carretera T-222, de Forès a Ciutadilla. S'hi accedeix pel Raval del Castell i està situat a 732 metres d'altitud. Les seves coordenades són 31 CTF 034965045998 (Mapa 34-16 [418] [472] "Montblanc", Servicio Geográfico del Ejército, Serie L, escala 1:50.000).

3. NOTÍCIA HISTÒRICA

La primera referència explícita del lloc de Passanant és de l'any 1079 o 1080, quan se cita com a afrontació de la donació de Ramon Berenguer II a Bernat Amat la quadra de Pual, origen de la Sala de Comalats, al terme del castell de Forès: "a parte vero circii in termino de Passanant" (ACA, perg. 136, armari 1, arxiu Gran Priorat, publicat a Morera 1897, ap. I). Anys abans, el 1053 o 1058, Ramon Berenguer I va donar el puig de Forès a Miró Foguet i Bernat Llop, terres en les quals hem d'incloure el lloc de Passanant, tot i que no podem dir si el lloc era ja habitat, encara que l'absència de la citació indica la inexistència de castell. Anys després (1079), el lloc encara era en el terme jurisdiccional de Forès, quan Bernat Llop va donar a Arnau Brocart una quarta part del castell de Forès.

La citació de 1079 és força significativa, atès que ens indica que Passanant ja existeix com a nucli termenat, encara que lligat al de Forès. A partir d'aquesta data no tenim referències de Passanant fins al segle XII. Probablement això es deu a l'efecte de les escames islàmiques del 1086 i les incursions almoràvits de 1107-1108 i 1114-1115, que van fer recular la frontera, amb la consegüent desarticulació del territori colonitzat durant el segle anterior.

La primera al·lusió directa del castell és de 1124, quan els germans Ponç i Ramon de Cervera estableixen una concòrdia respecte al fet de poder residir en la fortificació del lloc. Segons aquest acord, hi viurien alternativament un

cada any, i ambdós mantindrien el dret d'entrar-hi i sortir-ne quan volguessin (Català 1973, p. 283; Miret 1910, p. 288). El fet ens indica que el castell ja existia i que les terres tornaven a ser ocupades després dels desgavells esdevinguts entre els segles XI i XII. Tal vegada, com apunta Carreras (1991), aquesta fortificació és una torre del segle XI abandonada el 1086, any en què Ramon Folch I de Cardona va morir lluitant contra els musulmans al castell de Cervera, i sense anar més lluny, Arnau Pere i trenta *milites* van perdre el cap al castell de Barberà durant un atac islàmic (Sans Travé 1977, p. 9-58).

Uns anys després, el domini senyorial sobre Passanant va passar a mans dels Òdena (Català 1973, p. 283; Miret 1910, p. 288). El 1152 Ramon Guillem d'Òdena va infeudar el castell juntament amb el castlà i la meitat de la senyoria a Guillem de Castellar (Morera 1897, p. 16). Un any abans, Ramon de Cervera i la seva esposa van donar a Pere, capellà de Pinós, les esglésies del Tallat i Passanant (Català 1973, p. 36; Miret 1910, p. 287). Els Cervera, com a senyors eminents del lloc, van mantenir alguns drets al llarg del segle XII i principis del XIII.

L'any 1150 Ramon de Cervera i la seva esposa Ponceta van donar a Pere, prevere de Pinós, les capellanies i esglésies de l'Espluga de Francolí, el Tallat i Passanant i els seus termes, heretats i drets, així com l'església d'Albarca (*Diplomatari de Poblet* 1993, doc. 131, p. 120-121).

L'any 1163 se cita "ipso graner de Passenant", quan Ramon de Cervera, la seva esposa Ponceta Carbonell i la seva filla Ermessen donen un seguit de delmes dels Cervera, a excepció de la meitat dels que surten del castell de Passanant, per bastir una fortificació a la quadra de Glorietta. Un any després, Ramon de Cervera i Ramon de Gavar fan un pacte per al castell de la Sala, en què el segon es compromet a lliurar un peó per defensar el castell en cas de guerra (Català 1973, p. 283; Miret 1910, p. 287). Al 1165 Passanant se cita com a pertanyent al comtat de Barcelona en una donació d'Almodis, esposa de Ponç de Cervera o de Bas i germana del comte de Barcelona (Català 1973, p. 283).

El 1166 Ramon de Cervera i la seva esposa Ponceta van infeudar a Arnau de Fonolleres la sisena part del delme que rebien de Passanant, entre altres possessions (Carreras 1991; Miret 1910, p. 289 nota 2. *Cartulari de Poblet* 1938, p. 221). Temps després, el 1172, en el testament de Ramon de Cervera va llegar el castell i els drets dels Comalats al seu fill Pere (*Diplomatari de Poblet* 1993, doc. 441; p. 330-331).

L'any 1175 Ramon de Cervera va donar a Poblet sis masos, entre els quals hi havia el de Pere de Montlleó, al terme del castell de Passanant (*Diplomatari de Poblet* 1993, doc. 546, p. 402-403). El 1182, Ramon de

Cervera deixa en testament al seu fill Guillem de Guardialada el castell de Passanant, però en el cas que morís sense fills legítims, passaria als seus germans Berenguer i Tiborgeta i el seu nebot Ponç de Cervera. Un any després es va fer una concòrdia entre Poblet i l'església de Solsona, referent a les propietats del monestir en l'àmbit d'aquest bisbat, i es confirmà que el mas de Pere de Montlleó era propietat del castell de Passanant (Serra Vilaró 1960, p. 87).

El 1202 el castell va passar a mans de Guillem de Guardialada, que va donar alguns dels seus drets al monestir de Santes Creus. El 1231 el monestir va comprar a Eliardis de Torroja i el seu fill Simó de Palau la part de senyoria i els drets que tenien a Passanant per la quantitat de 20 sous (Miret 1910, p. 288). El mateix any ambdós personatges van concedir els seus drets sobre el castell de Passanant a Guillem de Guàrdia o Guardialada (Miret 1910, p. 2).

El 1234 Guillem va donar en testament a la seva filla Mateua, esposa de Galceran de Pinós, el castell de Passanant i d'altres de la zona. Atès que Mateua va morir sense fills, el seu espòs va reclamar-ne els béns, encara que Passanant va passar a la germana de la difunta, Geraua, ensems priora del convent d'Alguaire, la qual va donar els drets sobre el castell a l'orde de l'Hospital l'any 1261 (Miret 1910, p. 210). Anys abans, el 1245, Marquesa de Guàrdia o de Cervera va donar a l'Hospital la quantitat de 10 morabatins, que li pertanyien pel seu dret als castells de Guardialada i Passanant, i va prometre que així els cobraria al seu gendre Galceran de Pinós i els destinaria a millorar la comanda de Cervera, que li acabaven de concedir (Miret 1910, p. 215).

Anys després, el 1266, la seva mare va traspassar-los els seus drets sobre el castell a canvi d'una renda vitalícia (Miret 1910, p. 289; Català 1973, p. 284). El 1380 el gran prior de l'Hospital va comprar tota la jurisdicció del castell a l'infant Joan (Català 1973, p. 283).

Segons el fogatge del prior de Catalunya de l'orde de l'Hospital, l'any 1358 a Passanant hi havia un total de quaranta focs (Català 1973, p. 284). Fins al 1406 el lloc i el castell estigueren incorporats al patrimoni de la comanda de Cervera i després passaren a la de Barcelona, fins al segle XIX. El 1406 el gran prior de Catalunya va cedir el castell a la comanda de Barcelona a canvi de la quantitat de 26.500 sous (Miret 1910, p. 289).

L'any 1661 el gran prior Torrelles va estar a Passanant i de la seva entrevista amb el procurador del castell es desprèn que estava enderrocat i que "sols vuy hi ha una instancia que servex de botiga" (Miret 1910, p. 490).

4. DESCRIPCIÓ

El castell de Passanant es troba en el punt més alt de la població, entre el carrer del Castell i el Raval del Castell. Per la banda nord actualment el limita el talús de la carretera T-222, que en el moment d'obrir-se va comportar un important desmunt de terres que, sens dubte, afectaria les restes del castell.

Avui en dia el lloc és un petit promontori de pendents força acusats als costats nord i oest, mentre que als costats sud i est està limitat per un pedrís que el separa del carrer. Als peus de l'edificació es desenvolupa el nucli urbà de Passanant.

En el moment d'iniciar la intervenció arqueològica al castell (agost de 1999), les restes llavors visibles —descobertes durant els treballs duts a terme entre 1990 i 1991— eren en part cobertes de runa i terra, a més de detritus de procedència antròpica. La resta del promontori era cobert de vegetació, i en els talls de terra visibles des del Raval del Castell es podia observar l'existència d'unes importants acumulacions d'enderrocs, runes i brossa.

Fruit dels treballs arqueològics duts a terme l'any 1990, es veien algunes estructures del castell, encara que no permetien ni de bon tros entendre les característiques i funcionament del castell de Passanant.

5. ANTECEDENTS

Entre finals de 1990 i principis de 1991, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va dur a terme quatre sondeigs arqueològics a les restes de l'antic castell de Passanant, dirigits per Maria Cinta Montañés (Montañés 1991).

Passanant 1993. Vista del castell després de les excavacions de 1991.

La cala X, situada al costat de pràcticament l'única estructura visible del castell, el mur nord, fet amb carreus i del qual es veuen quatre filades. A una profunditat de 1,40 m es localitzà una estructura que es va interpretar com una banqueta de reforç, paral·lela al mur de carreus. A la cala I, a una profunditat de 0,45 m, es va detectar la roca mare allisada. A la cala II, un muret de pedra i argamassa, i a la III, el basament del que M. C. Montañés defineix com una escala de cargol, i la roca retallada a la manera d'un pis. A l'àmbit A restava part d'un empedrat de lloses lligades amb morter, que es va interpretar com una base de torre, i les parets d'una cambra de 4,8 x 3 m (*Catalunya Romànica*, vol. XXI, 1995, p. 502-503; Montañés 1991).

6. RESULTATS

Partint de les dades de què disposàvem abans de dur a terme la intervenció, no teníem elements suficients per poder establir de forma clara l'extensió i importància de les restes del castell de Passanant, pensant en la seva valoració i la rehabilitació de l'entorn.

La intervenció duta a terme a principis dels anys 90 deixà una sèrie d'estructures visibles, que una mica ens permetien fer la idea que una bona part de les restes encara s'havien de descobrir. Bona part d'aquestes estructures estaven cobertes per un nivell superficial i una capa de runa i enderrocs (UE* 1001 i 1002), d'un gruix que oscil·lava entre els pocs

Vistes dels talussos del castell abans de la intervenció.

* Sigla d'*unitat estratigràfica*: terme arqueològic que defineix estrats, murs, paviments...

centímetres i més d'un metre, mentre que en altres llocs semblava aflorar la roca just sota un nivell de terra vegetal.

Els treballs arqueològics van consistir principalment en el desenrunament del castell: es va treure bona part de la runa amb una màquina excavadora però la finalització dels treballs es va dur a terme de manera manual. Aquesta tasca es va fer després d'una primera neteja dels perfils arqueològics, que van permetre de caracteritzar els nivells de colgament del jaciment i la seva cronologia, mai anterior al segle xx.

Els resultats de la intervenció van ser estructuralment força interessants, encara que l'estratigrafia poca cosa va aportar. Les estructures encara conservades van aparèixer colgades per sediments d'època contemporània i, atès el seu estat de conservació, gairebé no hi ha relacions físiques entre elles, de manera que se'ns fa molt difícil la comprensió global. A més, el material petri del castell havia estat fruit d'espols i bona part de la planta ha estat literalment arranada per la urbanització de la zona, l'aprofitament de la pedra i l'obertura de la carretera T-222.

Seguidament, passem a descriure les estructures partint d'una compartimentació del castell en diferents àmbits o espais:

- L'àmbit *a* és un espai al centre del castell, per sota del nivell teòric del paviment, que va ser excavat els anys 1990-91.

- L'àmbit *b* és un espai al sud de l'àmbit *a* i a un nivell superior, excavat parcialment els anys 1990-91.

- L'àmbit *c* és una cisterna al costat est, excavada els anys 1990-91.

- L'àmbit *d* és un espai entre els àmbits *c*, *e* i el Raval del Castell.

- L'àmbit *e* és una construcció subterrània al sud del castell.

- L'àmbit *f* és un espai a l'oest de l'àmbit *a* i del *b*.

- L'àmbit *g* és un espai al nord, limitat pels murs 29, 54, 55 i 56.

ÀMBIT A

En iniciar-se la intervenció arqueològica, al centre del que se suposava que era el castell, hi havia un espai d'uns 4,10 per 3,20 metres delimitat pels costats sud, est i oest per un nivell geològic retallat i folrat per murs de maçoneria arrebossada i cantonades de carreus possiblement relacionables amb arcs desapareguts; el costat nord limita amb un mur de carreus, que denominem UE 1. L'espai estava parcialment colgat de terres aportades per la pluja i el vent, i una quantitat important de brossa i runa dipositades després de la intervenció de 1990-1991 (UE 1004).

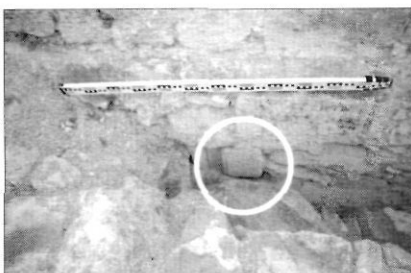
Es va netejar i es va poder observar que l'espai originàriament era una estructura subterrània delimitada per murs de carreus i maçoneria lligada amb morter de calç, que folraven o cobrien el nivell geològic. El costat nord està limitat pel mur UE 1, format per una banqueteta, UE 3, sobre de la qual hi ha el mur pròpiament dit, UE 2. L'observació d'aquesta estructura ens permet de veure que va ser construït de manera unitària, bastint-se originàriament una estructura de tres fulles o capes: paraments exteriors de carreus i nucli de morter de calç i maçoneria. La tècnica constructiva consisteix a col·locar els carreus de les cares interior i exterior del mur i, posteriorment, reomplir l'espai que hi ha entre una cara i l'altra amb morter de calç i pedra, de manera que queden petits espais buits, fins i tot a les juntes. Una vegada feta aquesta tasca, s'enrasaven les juntes amb morter de calç de granulometria més fina.

La banqueteta d'aquesta estructura (UE 3) es va construir amb blocs de pedra més irregulars que el mur, i sobresurt entre 12 i 30 cm de la línia de mur. Se'n constata la presència al costat nord, mentre que a l'est el mur s'assenta directament sobre la roca. També es pot veure que la banqueteta té un esglaó o ressalt al bell mig, fet que es deu a la necessitat de salvar el desnivell de la roca. Per altra banda, és força interessant observar que un dels blocs del

Àmbit a. Mur UE 1.

Àmbit a. detalls de les motlures gòtiques aprofitades en el mur UE 1.

costat est és un carreu reaprofitat amb els angles decorats amb una motllura típicament gòtica, que es podria interpretar com la reutilització d'una peça ja amortitzada o també com la d'un rebuig d'obra.

La cara vista del mur (UE 2) es caracteritza per tenir uns carreus més ben tallats i mantenir una estereotomia més uniforme. S'observa que el carreu de l'extrem oest no és, com es podria esperar, una peça quadrada sinó que és de planta trapezoïdal, atès que en aquest punt originàriament el mur devia lligar amb un altre, parcialment desaparegut, que continua amb la UE 20 a l'àmbit B.

El folre de carreus de la cara interior de l'estructura ha estat espoliat. Entre les peces de la maçoneria es veu, reaprofitat, un fragment de motllura gòtica, de les mateixes característiques que la peça que hi ha al fonament de la cara nord.

Dins l'àmbit *a* es conserven vestigis d'altres estructures. Al costat est hi ha les restes d'un mur gairebé desaparegut, de característiques similars als altres que conformen l'espai (UE 5). Al sud, la conservació del mur és millor (UE 23): una estructura amb cantonada de carreus conservada a l'angle sud-est i parament de maçoneria i morter en molt mal estat; no se'n conserva l'acabat. El parament oest (UE 53) és una estructura formada per un nucli de morter de calç i pedra i, a la cara externa, arrebossat. Les característiques d'aquest mur ens fan pensar que originàriament l'estança devia tenir un acabament similar, almenys a les cares sud, est i oest, una mena de revestiment de la roca retallada. Quant a la pavimentació de l'àmbit *a*, no se'n va trobar cap vestigi, tot i que es va poder observar que el nivell geològic era força replanat.

A l'est, directament sobre la roca, es va delimitar part d'una estructura de petits carreus lligats amb morter (UE 45), que no manté cap relació física amb cap altre element.

ÀMBIT B

Hem definit com a àmbit *b* un espai al sud de l'àmbit *a*, encara que a una cota de més de dos metres per damunt seu. Va ser excavat parcialment durant els treballs arqueològics de 1990-91, de manera que eren visibles les UE 20 i 21. Atès que sobre l'afloració de roca restaven pocs centímetres de sediment, es va optar per excavar-lo manualment, encara que els resultats obtinguts no van aportar gaires dades.

Al costat oest es va poder identificar un mur de tres capes (la de l'oest perduda) fet amb carreus i nucli de morter de calç (UE 20), el qual està en relació amb una altre element (UE 21) que sembla l'encaix d'una biga de fusta d'un encofrat o una bastida utilitzada per a la construcció de l'estructura. A l'igual de la majoria d'estructures, aquest mur descansa directament sobre la roca. La seva orientació és nord-sud, i sembla que enllaça amb l'extrem oest del mur UE 1.

També hem detectat tres estructures que es podrien prendre com a part de paviments. Prop del mur 20, tres peces de pedra sobre una preparació (UE 13), que hem definit com el paviment UE 32; més al sud, un seguit de petits carreus a trencajunts que marquen una planta arrodonida (UE 22), i a prop, al peu de l'estructura gairebé desapareguda (UE 30), una llosa potser d'un altre paviment (UE 31). Els elements no descoberts en els treballs arqueològics de principis dels anys noranta, eren colgats per un nivell de runa de cronologia contemporània (UE 12).

Àmbit c.

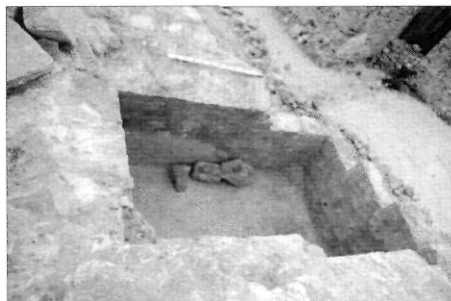
ÀMBIT C

Es tracta d'un espai de 2,50 per 3,10 metres al costat est, just sobre el Raval del Castell. Es va excavar durant els treballs duts a terme entre 1990 i 1991. Quan iniciàrem la intervenció, aquest àmbit era parcialment colgat de runa i brossa (UE 1007). Ha estat afectat per l'obertura del Raval del Castell, cosa que ha deixat al descobert el costat est.

Hem de pensar que es tracta d'un espai subterrani (UE 6), com els àmbits *a* i *e*, i es pot observar que per construir-lo es va obrir una rasa de fonamentació (UE 16, 17, 18, 19) farcida *a sacco* pels quatre murs que conformen l'espai (UE 7, 8, 9, 10), construïts amb carreus més grossos que els del mur 1 i amb tendència a la forma quadrada. Aquests murs lliguen entre si i darrere seu tenen un nucli de maçoneria i morter que farceix l'esmentada rasa. Originàriament la construcció devia estar coberta amb una volta apuntada feta amb carreus i amb nucli de maçoneria i morter sobre els carcanyols (UE 24). La volta reposa directament sobre els murs, sense que hi hagi cap tipus d'imposta. L'interior de la construcció mostra un arrebossat de morter de calç amb rajolí, el típic paviment hidràulic de picassó, tant en els murs com en la volta (UE 11, 12, 13, 14). El paviment és del mateix tipus que l'arrebossat i té una depressió al costat est, punt que devia coincidir amb la boca de la construcció (UE 15). Les característiques constructives ens fan pensar que es podria tractar d'un dels elements més antics del castell, amb funció hidràulica, una cisterna.

ÀMBIT D

L'àmbit *d* és un espai al costat sud-est del castell, entre els àmbits *b*, *c* i *e* i el Raval del Castell. Aquí l'excavació dels nivells de colgament va permetre descobrir el nivell de roca a una cota d'un metre i escaig per sota del nivell de l'àmbit *b* i gairebé dos per sobre de l'àmbit *c*. Les restes

Àmbit c.

arqueològiques han estat molt escasses, sembla que van desaparèixer abans de la colmatació de la zona. Tan sols es conserven restes d'un mur, UE 30, ja comentat a l'àmbit *b*, i un paviment associat (UE 31).

En el límit amb l'àmbit *e*, un mur gruixut, relacionable amb la UE 47, separa els dos espais. És una estructura probablement de tres fulles, de les quals es conserva visible la cara oest, formada per carreus de petites dimensions lligats amb morter.

ÀMBIT E

L'excavació del costat sud del castell, a tocar el Raval del Castell, va descobrir una estructura de característiques similars a les de l'àmbit *c* colgada per un nivell de runa (UE 1008). Es tracta, doncs, d'una estança subterrània orientada est-oest, d'unes dimensions de 4,30 per 2,60 metres. El costat nord es conserva fins a l'arrencada de la volta de cobriment (UE 33), mentre que els murs est i oest estan força malmesos i el sud ha desaparegut gairebé tot (UE 35).

El mur nord de l'estança (UE 34) es caracteritza per ser una estructura de grans carreus que tendeixen a la forma quadrada, similars als de l'àmbit *c*, que es disposen en files força regulars, amb una junta ampla reomplerta amb morter de calç i reble. Hi ha peces que semblen reaprofitades. Es fonamenta directament sobre el nivell geològic, tallat per una rasa farcida *a sacco* (UE 38). Al costat sud sols es conserva el retall al nivell geològic (UE 35). Per l'amplada de les restes que ens han arribat més que un mur seria un folre del retall del nivell geològic.

Vista general de l'àmbit e.

Els murs est i oest de l'estança tenen unes característiques arquitectòniques diferents de les del nord i sud, la qual cosa pot fer pensar que no es corresponen als tancaments originals, sinó a una reforma posterior. El del costat est és una estructura de gran amplada (UE 39), construïda en tres fulles o capes, amb nucli de morter de calç i pedra, i paraments de petits carreus de través majoritàriament, encara que amb una disposició més irregular que els del mur nord. Es fonamenta sobre la roca i dins l'àmbit *e*, tot i que no arriba al nivell de paviment de l'àmbit.

Les restes del mur oest són minses (UE 42), tan sols un carreu assentat amb morter de calç que es disposa sobre el nivell geològic, sense que hi hagi cap relació física, com passa amb el costat est, amb el mur nord de l'estança.

Quant a la coberta de l'estança, sobre el mur nord hi ha l'arrencada d'una volta de carreus (UE 36), de la qual es conserven dues filades. Sobre els seus ronyons, s'han pogut veure encara les peces del farciment del carcanyol: maçoneria de diferents dimensions lligada amb morter de calç (UE 37). Respecte al paviment s'ha conservat part d'un enllosat de peces quadrades i rectangulars disposades a trencajunts (UE 43) sobre una preparació que cobreix el nivell geològic (UE 1006).

ÀMBIT F

Es tracta d'un espai al sud-oest del castell, entre els àmbits *b*, *e* i el talús de la carretera T-222. La intervenció arqueològica ha permès exhumar un seguit d'estructures arquitectòniques que recolzen directament sobre el fiter.

Hem pogut delimitar una estructura parcialment arranada, la UE 47, paral·lela al mur UE 39 de l'àmbit *e*. És un mur de tres fulles amb paraments externs de carreus de petites dimensions i nucli de morter de calç i pedra, que està en sintonia amb el mur UE 20 de l'àmbit *b*. Amb aquest mur es relacionen dues estructures, la UE 48 i la UE 49, molt mal conservades.

En aquesta zona del castell podem observar que la roca on s'assenta la construcció s'interromp en direcció sud i oest. Amb la intenció d'estintolar les llenques de pedra, hom va construir un estructura formada per dos murs, la UE 50, de característiques similars a la UE 47, i el mur de carreus UE 51, construït amb carreus de dimensions semblants a les de la UE 1, disposats a trencajunts i assentats sobre el nivell geològic.

ÀMBIT G

Al nord del castell, la intervenció arqueològica va localitzar unes altres estructures pertanyents al castell.

Paral·lel al mur UE 1, les excavacions de 1990-91 van descobrir una altra estructura, que definim com a UE 29, formada per carreus disposats de través sobre el nivell geològic, amb vista a la banda nord, i no podem definir si el costat sud era originàriament com ens ha arribat o si ha estat malmès. Al costat sud, una depressió del terreny al peu del mur 1 es podria interpretar com la rasa de fonamentació d'aquesta estructura, excavada els anys 1990-91 durant la intervenció dirigida per M. C. Montañés, que ens va aparèixer mig colgada per terra i detritus de deposició recent (UE 1005). A l'angle est enllaça amb un altre mur, la UE 52, també recolzat sobre el terreny, però que no podem interpretar correctament ja que es troba molt arrasat.

Més al nord, s'ha delimitat el mur UE 56, una estructura de dues fulles conservades, amb parament de carreus de diferents mides —molts reaprofitats— conservat a la banda nord, i nucli de maçoneria i morter i fragments de totxo i teula a les juntes. Es dona la circumstància que dos dels blocs que conformen el mur tenen unes motlures gòtiques del mateix tipus que les que s'han vist a la UE 1. Quant a la seva orientació, est-oest, és convergent amb

Àmbit f. Murs UE 50 i 51.

les alineacions del mur 29. Podria tractar-se d'una estructura d'època més moderna, ateses les característiques arquitectòniques i l'aprofitament de peces d'altres construccions.

Finalment, al nord d'aquest mur, hem pogut localitzar dues alineacions en molt mal estat, les UE 54 i 55, formades per una filada de carreus i restes del nucli de morter de calç i reble, la funció i característiques de les quals no podem definir de manera satisfactòria, atès el seu estat de conservació.

*Àmbit g. Vista
del mur 56.*

7. INTERPRETACIÓ

La intervenció arqueològica que s'ha dut a terme al castell de Passanant ha permès descobrir una sèrie d'estructures que conformaven part d'aquest edifici. Ara bé, l'estat de conservació, la manca de sediments arqueològics associats a materials cronològicament significatius i la situació inconnexa de la majoria d'estructures no permeten establir de manera satisfactòria quines són les característiques i l'evolució de l'edifici.

Sens dubte, la situació encimbellada del castell, en el punt més alt de la població, la construcció feta directament sobre la roca, l'abandó a partir del segle XVII i l'espoli patit al llarg del temps, han estat elements que han influït de manera decisiva a l'hora d'interpretar com era el castell. Intentem, però, fer algunes observacions.

En primer lloc hem de tenir en compte el context, el lloc.

El castell de Passanant és, com ja hem esmentat, en el punt més alt de la població. Se situa sobre una llenca de roca calcària, el fiter, la qual és sobre un nivell geològic de tapàs. Les característiques d'aquests materials geològics permeten una fonamentació correcta de l'edifici, encara que l'esquarterament de la roca en plaques regulars pot crear algunes dificultats, especialment en els punts on afloren els nivells de margues. Aquest fet devia influir decisòriament a l'hora d'obtenir materials per construir el castell, que no són més que la mateixa roca del lloc, i a l'hora d'obrir estances de l'edifici, el nivell de margues, com és el cas dels àmbits *a*, *c* i *e*. Les característiques geològiques també han obligat en un moment determinat a reforçar l'estabilitat de la roca amb la construcció d'un mur de recalç al costat sud-oest, a l'àmbit *f*.

En segon lloc, hem de posar en relació el castell i les dades històriques de què disposem. No hem pogut relacionar cap de les estructures del castell amb les primeres referències històriques, que ens permeten suposar que hi hagué un primer castell ja al segle XI.

El que es pot pensar és que dues de les estances del castell, els àmbits *c* i *e*, són les estructures més antigues fins ara localitzades. L'àmbit *c* és una cisterna subterrània que es troba al costat est del castell. Es caracteritza per ser una construcció de grans carreus ben treballats i coberta amb volta apuntada. L'interior està arrebossat amb un paviment hidràulic. Les característiques tècniques i la tipologia dels paraments fan pensar que es tracta d'una obra que data dels segles XII i XIII.

L'estructura de l'àmbit *e* és de dimensions més grans i amb una orientació est-oest. Les restes conservades del mur nord ens indiquen que és

una obra feta també de carreus similars als de l'àmbit *c*, i coberta feta amb una volta apuntada. Els costats est i oest no semblen construïts originàriament, sinó que el nivell geològic es va retallar. Les característiques del paviment conservat ens fan pensar que podria ser d'una reparació posterior.

Si en el cas de l'àmbit *c*, les característiques de l'arrebossat de les parets i del paviment ens fan pensar que es tractava d'un dipòsit de líquids, com podia ser una cisterna, en el cas de l'àmbit *e*, precisament la manca d'aquests acabats ens fa pensar en altres funcions que ara se'ns escapen, com podria ser la de graner o qualsevol altra.

En un moment posterior les estructures que devien haver-hi en aquest lloc es devien desmuntar i es va construir un edifici amb planta adaptada al terreny.

Les característiques arquitectòniques d'aquesta nova construcció són força clares. Es tracta de murs de tres fulles, amb nucli central de morter de calç i pedres irregulars i cares vistes o paraments de carreus de menor alçària i més allargassats que els de la fase anterior, i amb una disposició menys regular, com podem veure a les juntes i a l'horitzontalitat de les filades. Podem observar que s'assenten directament sobre la roca, de vegades retallada per fer fonament, farcit *a sacco* pel nucli del mur. És interessant observar que hi ha una intenció clara de donar als murs una orientació diferent que la de les vetes de la roca, ja que, altrament, hi hauria problemes d'estabilitat atès que la roca tendeix al despreniment en plaques. D'aquesta manera, els murs travessen diagonalment les vetes, com una corretja de subjecció.

Quina planta i quina cronologia té aquest edifici?

D'acord amb les restes que ens han arribat, podem veure que hi ha un seguit de murs que sembla que delimitin part de la planta d'un edifici trapezoïdal: les UE 1, 20, 47 i 39. Els murs del costat sud, UE 39 i 48, són paral·lels i el primer compartimenta o tanca el dipòsit de l'àmbit *e*, i el segon enllaça amb dos murs més que fan de reforç del terreny natural (UE 50 i 51). Aquest mur probablement lliga amb la UE 20, que al mateix temps enllaça amb l'extrem occidental del mur UE 1 i, tal vegada, també amb un altre mur, la UE 49, al costat sud.

Al peu del mur UE 1, el fiter, per la banda sud, ha estat rebaixat i hom hi va construir una estança subterrània, l'àmbit *c*, la funció de la qual ara per ara ens és desconeguda. Pel que fa al costat sud (àmbit *b*) hi ha evidències de restes d'un paviment (UE 32) i de la seva preparació (UE 1003), d'una

estructura que podria ser part d'una escala (UE 22) i d'altres que han arribat molt malmeses (UE 28, 30 i paviment 31).

A l'oest hi ha tres estructures més, d'unes característiques constructives similars, com són els murs 29, 52, 54, 55 i 56, que no podem relacionar satisfactòriament amb la resta de murs, encara que es pot suposar que el 56 és posterior a les altres construccions que li queden al sud.

En el cas que l'edifici tingués aquesta planta trapezoïdal, en un principi sembla que la cisterna de l'àmbit *c* en queda fora. Aquest fet, juntament amb les mides dels murs 29 i 56, fan pensar que el castell tindria unes dimensions més grans, que per ara no podem definir.

Un altre aspecte per aclarir és la cronologia. Ja hem esmentat més amunt que les estances *c* i *e* poden ser dues construccions datades entre els segles XII i XIII. Però de quan daten les altres?

L'excavació no ha permès poder documentar l'existència de nivells arqueològics relacionats amb la fonamentació del castell, ja que s'assenta sobre la roca, i en el cas de la UE 1, la intervenció arqueològica de 1990-91 no dona uns resultats clars. Per altra banda, els nivells arqueològics excavats o bé han estat els de colgament i destrucció o han estat estèrils.

Hi ha però tres elements que ens permeten pensar en una cronologia baixmedieval d'aquesta fase del castell: les motllures arquitectòniques aprofitades en els murs 1 i 56. Es tracta d'un tipus de perfil que podem observar en construccions del segle XIV, com és el cas del palau del rei Martí al monestir de Poblet o de les esglésies de Sant Francesc, Sant Miquel, la Mercè o la Serra de Montblanc (Liaño 1976 *passim*). Per tant, podríem pensar que pertanyien a construccions anteriors a aquesta fase, que caldria datar a partir d'aquest moment. Per altra banda, les característiques d'aquests murs es poden assimilar a les d'un dels grans castells de la comarca, com és el de Solivella, la majoria de les estructures del qual hem de datar al segle XV i fins i tot al XVI.

Finalment, cal tenir clar que els nivells que segellen el jaciment s'han de datar en època contemporània, atesos els materials relacionats. Aquest fet es deu a l'ús del lloc com a abocador i als espolis de material petri.

8. CONSIDERACIONS FINALS

L'excavació arqueològica duta a terme al castell de Passanant no ha aportat les dades necessàries per poder entendre les característiques i evolució

de l'edifici. L'estat de conservació i els espolis soferts al llarg dels segles han malmès seriosament l'estructura de l'edifici.

Amb tot, hem pogut definir una primera fase del castell, que es pot datar entre els segles XII i XIII, encara que no s'han pogut definir estructures de cronologia anterior, en consonància amb la documentació històrica.

La següent fase documentada es pot fixar cronològicament en el segle XIV i XV, i es caracteritzaria per la construcció d'un edifici de certes dimensions, amb un cos potser central de planta trapezoïdal, amb un soterrani construït de nou i l'aprofitament a l'interior d'un dels dipòsits dels segles XII i XIII. Al costat nord hi ha altres estructures, força malmeses, que fan pensar que hi havia altres àmbits o espais, dins dels quals hi hauria, per exemple, la cisterna de l'àmbit c.

Amb aquests elements estem en condicions de dir que la fesomia del castell baixmedieval respon a una reforma, potser una ampliació o nova construcció del que seria el castell altmedieval, que potser podria tenir el seu origen en una torre.

El que és clar, al nostre entendre, és que el castell de Passanant baixmedieval no es pot assimilar al tipus de torre fortificada, com són els exemples de la Pobla de Ferran, Glorieta o la Sala, tal com havien suposat alguns autors.

Caldria veure el castell de Passanant com a construcció d'una certa entitat, que hauríem d'imaginar més aviat com una masia fortificada o castell palau. Hom defineix aquests tipus de castells de la següent manera:

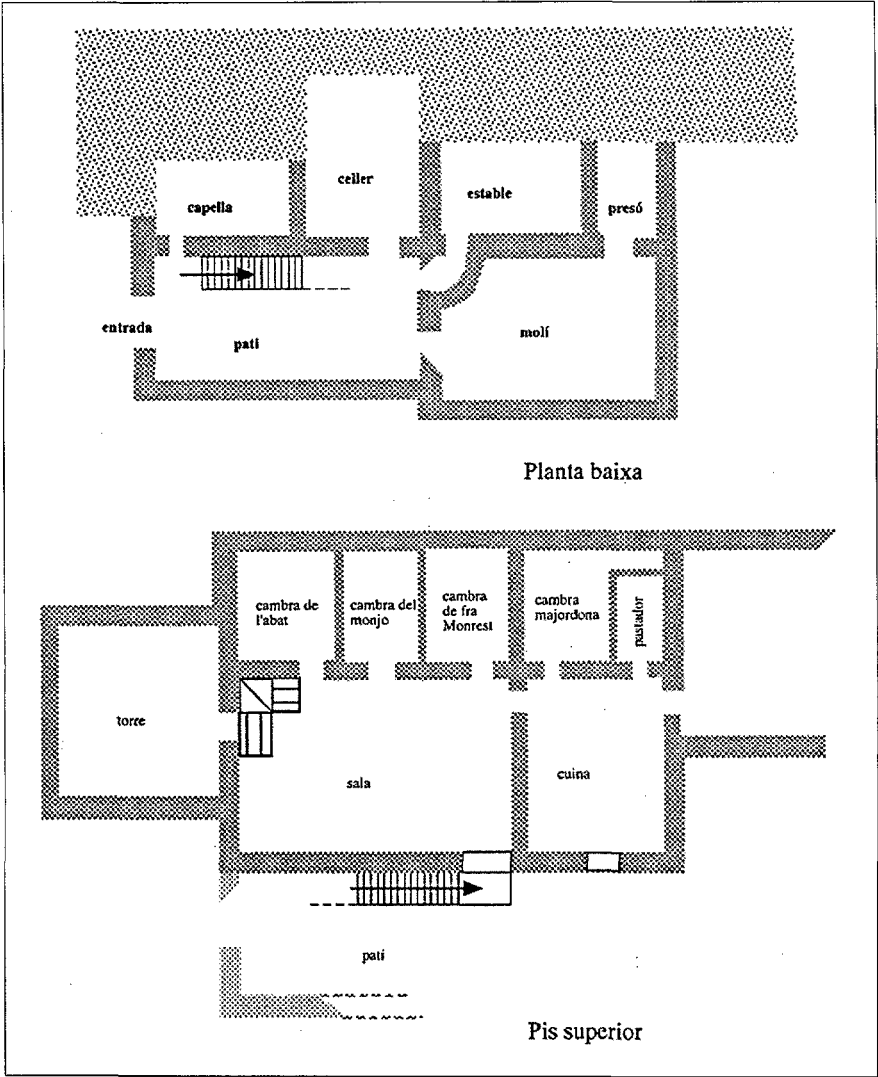
[...] relativament petits, poc complicats, gens sumptuosos, fins i tot els que tenien moltes coses, i peces de valor, aquestes no difereixen gaire de les que es troben a les cases burgeses, tret d'algunes armes [...]. L'aspecte d'aquests castells era una construcció massissa, un gran cos de carreus regulars que estava defensat per les muralles, que mai no trobem citades als inventaris, però que en tenim restes arqueològiques. Alguns no es diferencien gaire de les masies fortificades o de les torres que hem documentat si els traguéssim de llur context, és a dir del terreny habitualment espatat al qual havien d'adaptar l'estructura ja que els trets essencials de la construcció i les estances que hi trobem eren similars als castells i a les torres. (Equip Broida 1986, p. 217-295).

Podria definir-se doncs, com un castell palau, d'unes certes dimensions, destinat al control del territori, centre d'explotació agrícola, cobrament dels drets senyorials i allotjament del senyor o del seu representant.

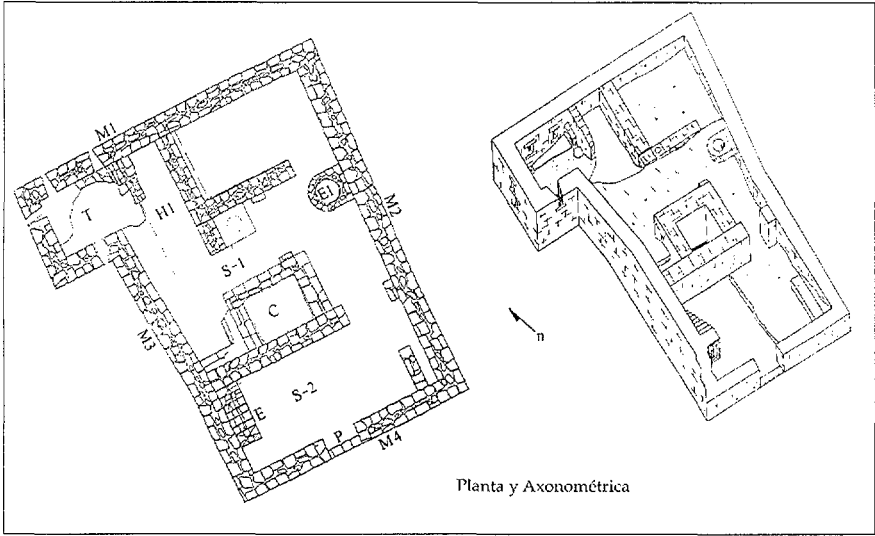
Tot i la manca d'elements, caldria posar aquest castell en relació amb altres conjunts arquitectònics d'aquesta època, com podrien ser els castells

del Vilosell (Garrigues), Montbrió de la Marca (Conca de Barberà) o el de Miralpeix (Garraf).

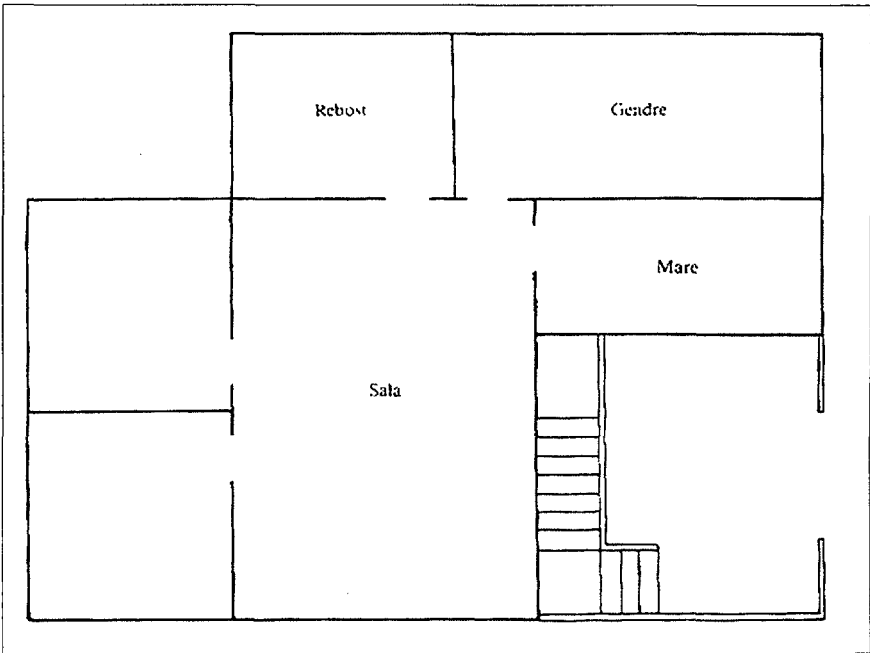
Coneixem l'estructura del castell del Vilosell a partir d'un inventari de l'any 1479. És un tipus de construcció amb planta baixa dedicada als afers agrícoles i magatzem i pis superior per a habitatge i defensa. La hipòtesi de

Castell del Vilosell (segons Farré, Cornadó i Menchon).

Castell de Miralpeix, Garraf (segons Garcia Targa).

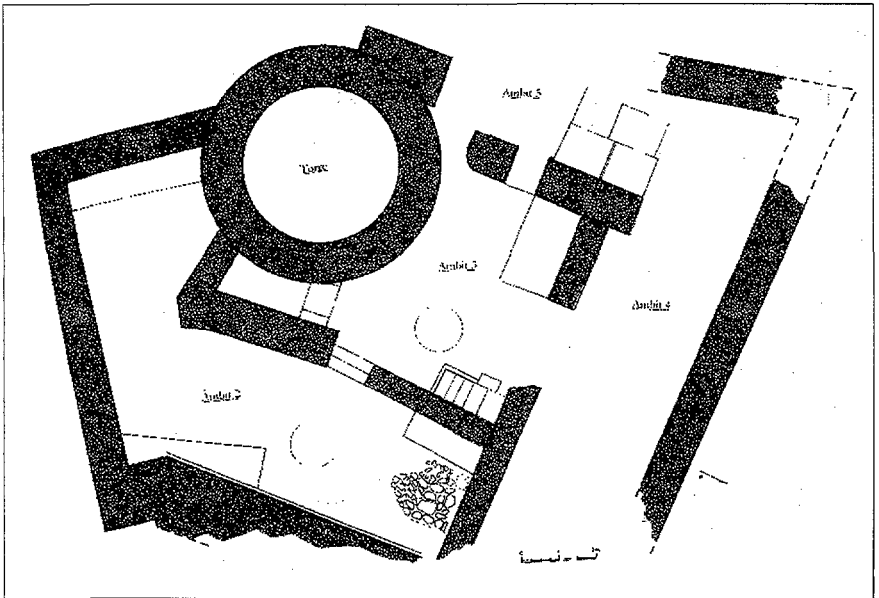
Castell de Montbrí de la Marca (segons Ramon i Borràs).

reconstrucció d'aquesta fortificació de les Garrigues planteja un edifici al voltant d'un pati, a la planta baixa del qual hi hauria un molí, una estable, un celler, la presó i la capella; mentre que al pis superior, la sala, cuina, pastador i quatre cambres (Farré, Cornadó, Menchon 1994 *passim*).

La hipòtesi de l'estructura del castell de Montbrió de la Marca, a partir de la documentació del segle XIV, mostraria una estructura similar (Ramon, Borràs 1988, p. 111-116).

El castell de Miralpeix, a Sitges (Garraf), s'ha pres com un exemple de castell palau o masia fortificada, que es caracteritza per les dimensions reduïdes. De la mateixa manera que el castell de Passanant, no hi ha vestigis corresponents al període altmedieval, sinó que ens trobem un edifici dels segles XV-XVI d'uns 190 metres quadrats. L'interior s'organitza en dos espais units per un passadís. Dins del castell s'ha excavat una cisterna de 2,75 per 2,05 metres, un dipòsit, una sèrie d'estances i una torre. L'existència d'una escala indica que originàriament el castell devia tenir almenys un segon pis (Garcia 2000, p. 329-338).

Encara que documentalment es tracti d'una *domus*, el jaciment d'Olivet (Canovelles, Vallès Oriental) té unes característiques que bé podrien ser

Domus de l'Olivet (segons Pujades i Subiranes).

les mateixes que les del castell de Passanant. Originàriament hom va construir una torre circular, al voltant de la qual, al segle XII, es va construir un edifici de planta poligonal obert a un pati interior, que funciona fins al segle XV (Pujades, Subiranas 20, p. 4-413).

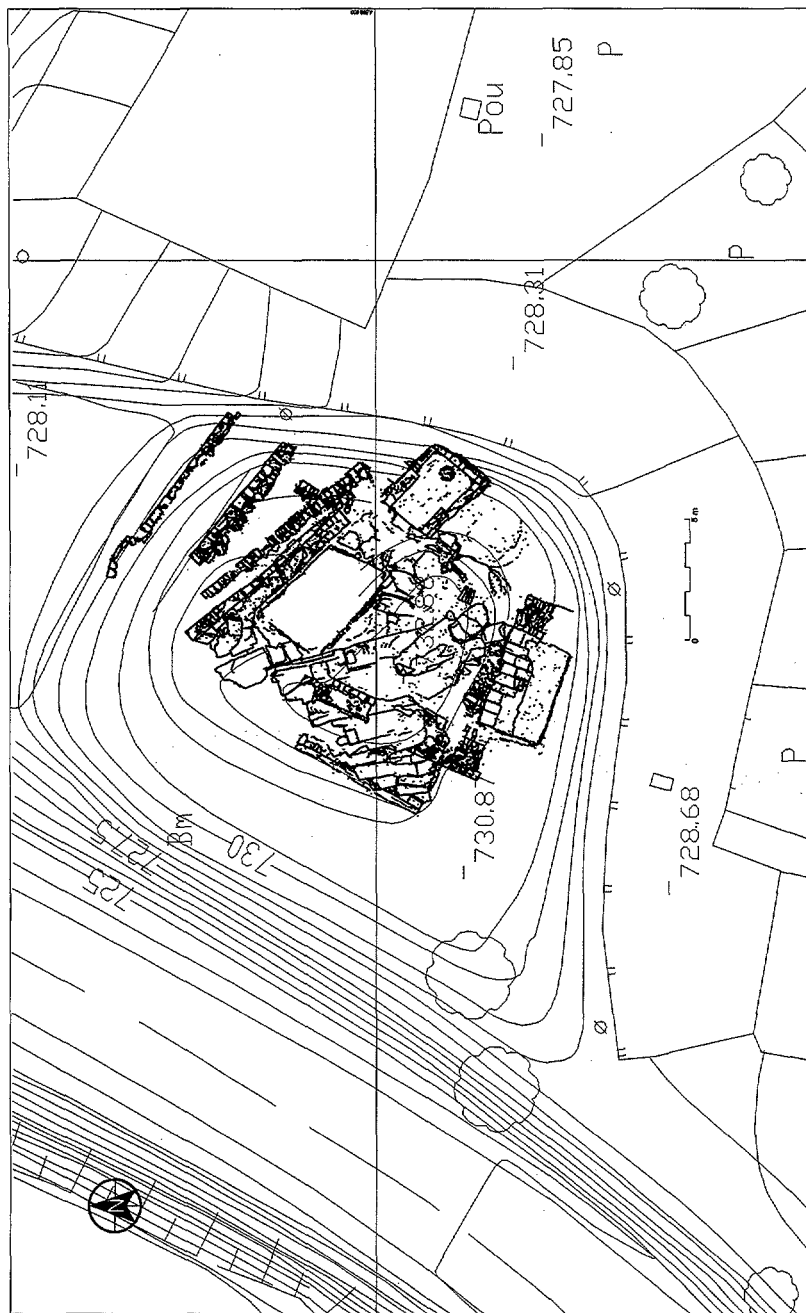
La transformació o ampliació que creiem que es va produir al castell de Passanant respon a una dinàmica que s'observa en altres conjunts baixmedievals. Aquestes fortificacions, ja lluny de la frontera, perden el seu paper militar i, ateses les necessitats de l'època, a més de les disponibilitats econòmiques, esdevenen també edificis de representació del poder feudal.

9. BIBLIOGRAFIA

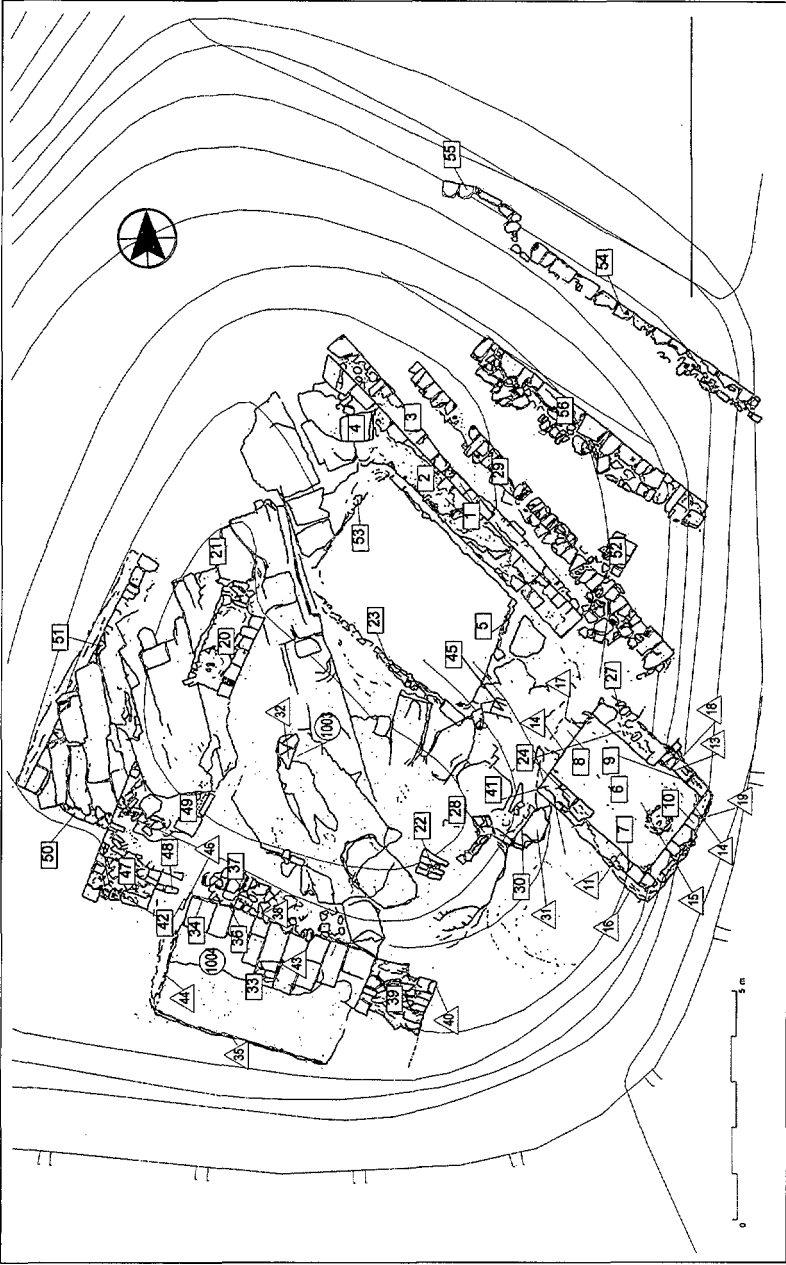
- ALTISENT ALTISENT, A. (ed.): *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol. I, anys 960-1177. Barcelona, 1993.
- BOLÒS MASCLANS, J.: "El castell de Passanant". *Catalunya Romànica*, vol. XXI, Barcelona, 1995, p. 502-503.
- CARRERAS CASANOVAS, Francesc: "Estudi documenta", dins Montañès (1991) (inèdit).
- EQUIP BROIDA: "Ús de l'espai en els castells i torres dels segles XIV i XV". *Fortaleses, torres i guaites de la Catalunya medieval*. "Acta/Mediævalia", annex 3, Barcelona, 1986, p. 217-295.
- FARRÉ, B.; CORNADÓ, C.; MENCHON, J.: *El castell del Vilosell. Aproximació al seu context històric*. Vilosell, 1994.
- GARCIA TARGA, Joan: "El castillo de Miralpeix (Sitges, Barcelona): un modelo de ocupación medieval y moderna en la costa catalana". *Actas del IV Curso de Cultura Medieval. Seminario: La fortificación medieval en la Península Ibérica*. Aguilar de Campóo, Fundación Santa María la Real 2000, 21, p. 329-338.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma: *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*. Tarragona, 1976.
- MAZAIRA, L.; MIRÓ, M. T.; ROVIRA, C.: "Cuatro castillos de las comarcas de Tarragona: estudio comparativo". *Arqueología Medieval Española. II Congreso*, Madrid, tomo III, 1990, p. 207-216.

- MONREAL, LL., BARRACHINA, J.: *El castell de Llinars del Vallès: un casal noble a la Catalunya del segle xv*. Abadia de Montserrat. Barcelona, 1983.
- MONTANÉS, M. C.: “Memòria dels treballs d’excavació al castell de Passanant”. Memòria lliurada al Servei d’Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, 1991 (inèdita).
- MORERA LLAURADÓ, E.: *Tarragona cristiana*, vol. I, Tarragona, 1897.
- PONS MARQUÈS, J. (ed.): *Cartulari de Poblet*. Edició del manuscrit de Tarragona. Barcelona, 1938.
- PUJADES, J.; SUBIRANAS, C.: “La domus d’Olivet (Canovelles): l’excavació i els materials arqueològics”. *Primer Congrés d’Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*. 13, 14 i 15 de novembre de 1998. Actes. Barcelona, Acram, 2000, p. 4-413.
- RAMON, J.; BORRÀS, M.: *El nostre poble Montbrió de la Marca*. Barcelona 1988.
- SANS TRAVÉ; J. M.: “Alguns aspectes de l’establiment dels templers a Catalunya: Barberà”. *Quaderns d’Història Tarraconense*, núm. I, 1977, p. 9-58.
- SERRA VILARÓ, J.: “El castell de Riner”. *Boletín Arqueológico*, època IV, fasc. 69-76 (1960-61), p. 65-88.

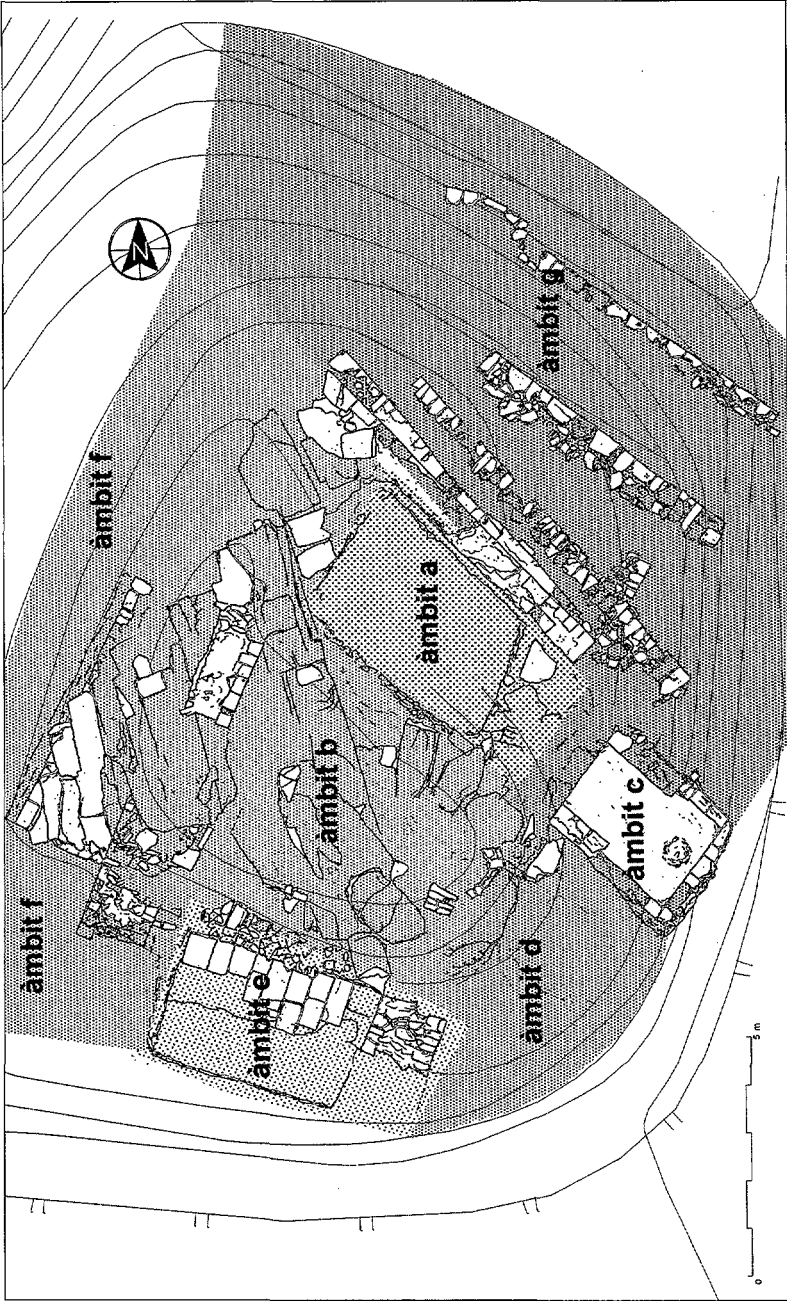

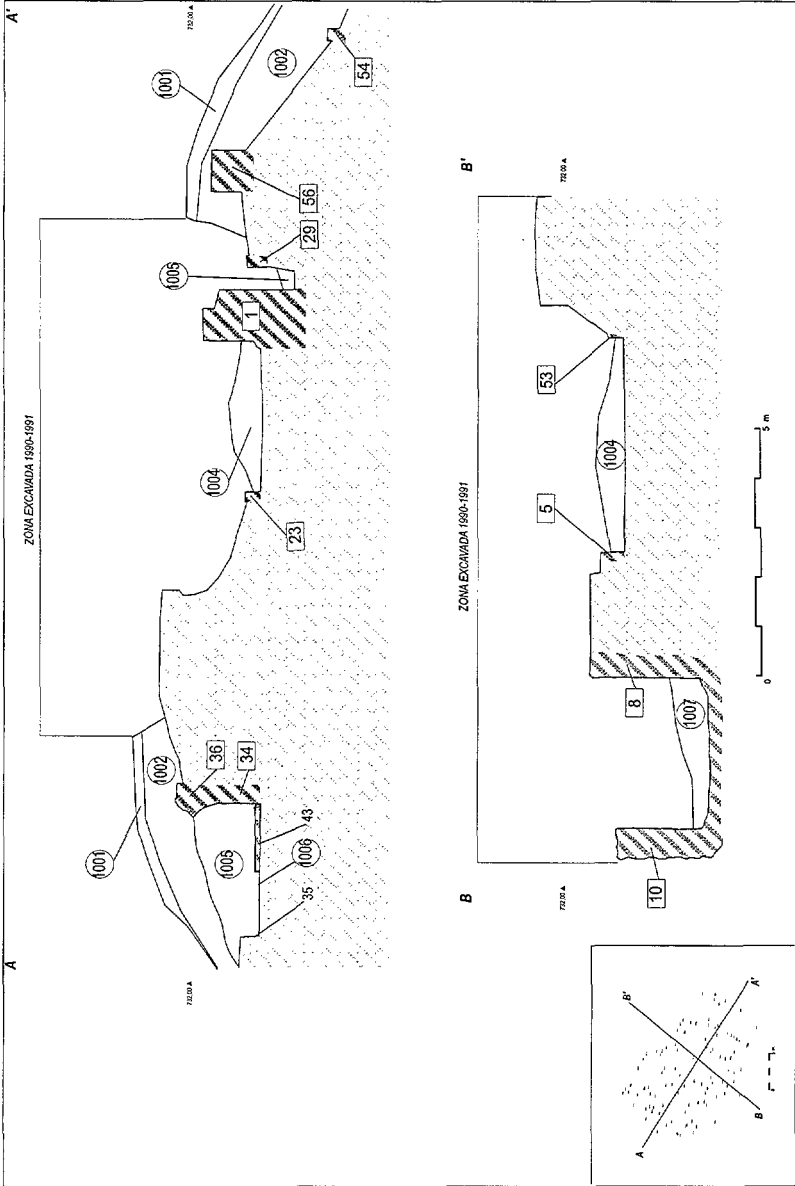
Planta general.

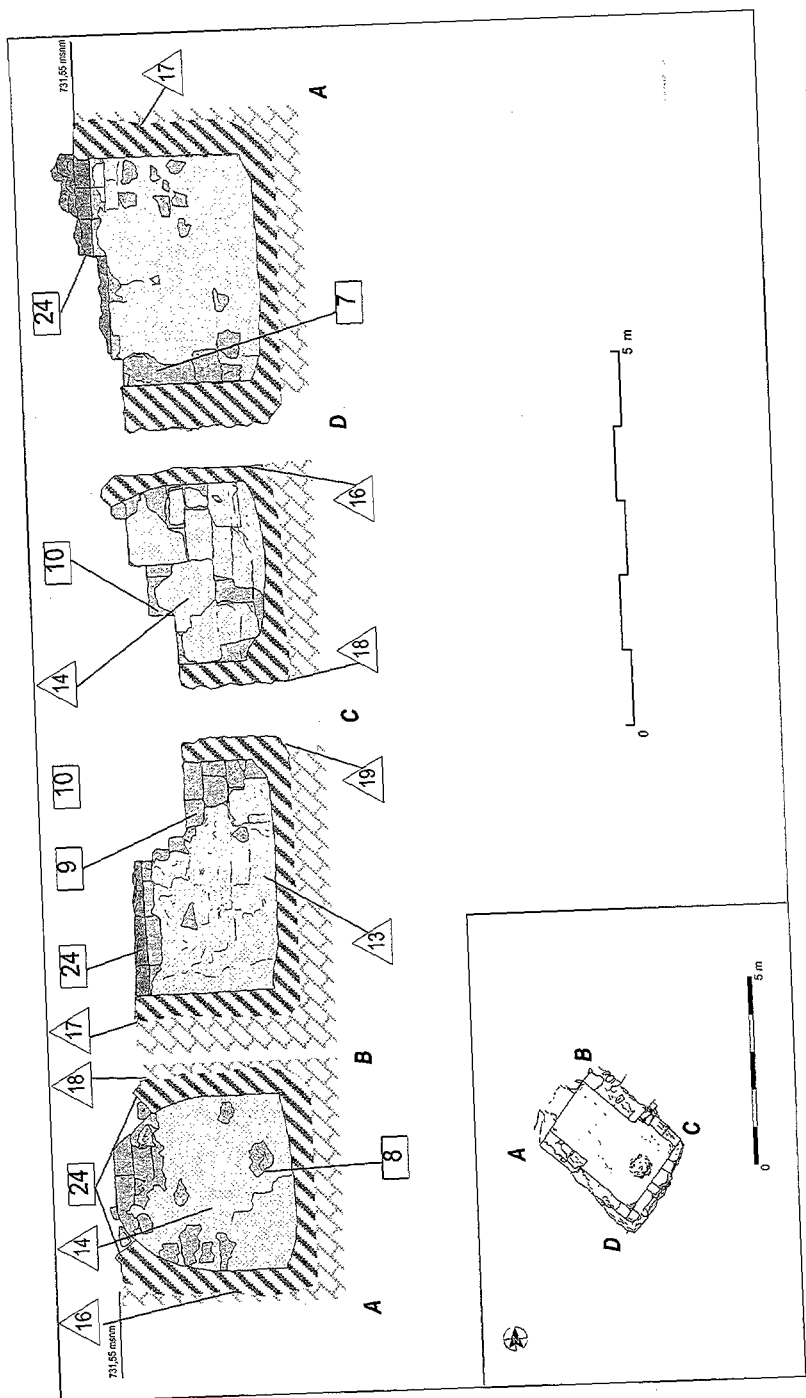
Unitats estratigràfiques.

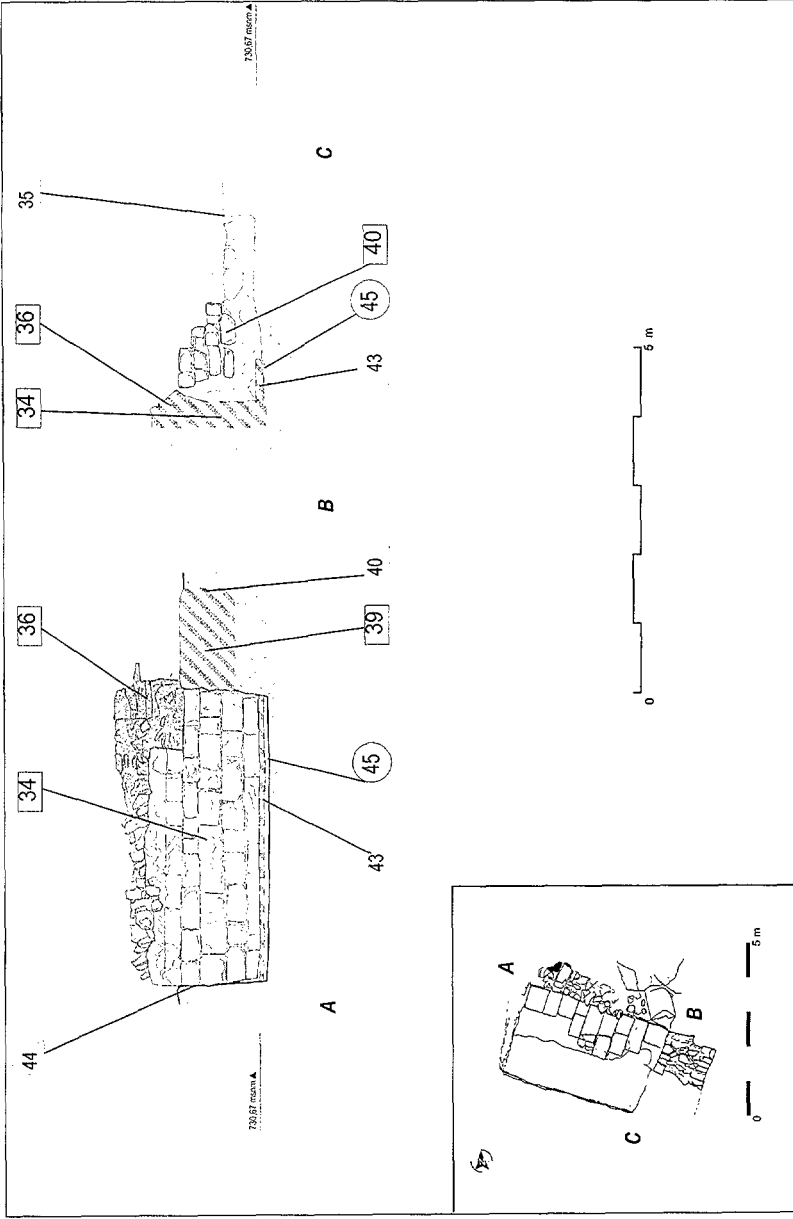
Àmbits.

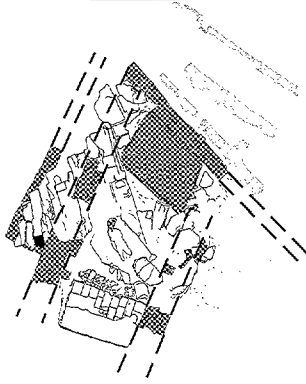
Seccions.

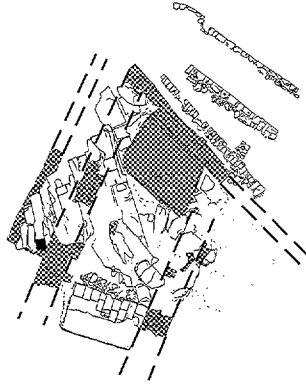
Alcat de la cisterna UE 6.

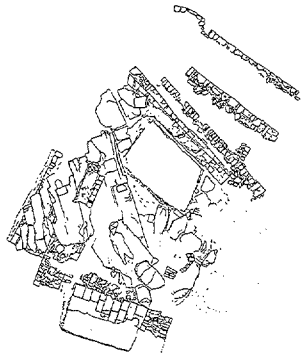
Alcat de la UE 33.

SEGLES XVII-XVIII

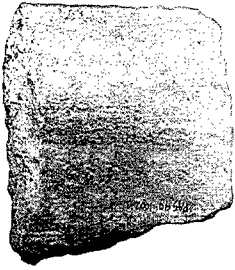
SEGLES XIV-XV

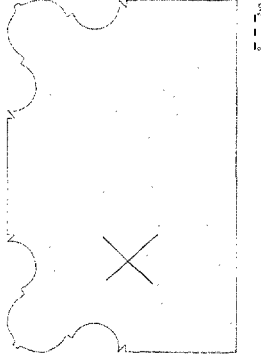
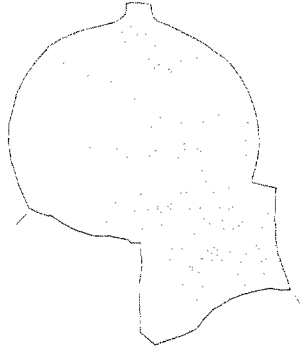
SEGLES XII-XIII

Fases del castell.

PAS 99-1002-1. mollura gòtica

PAS 99-56-1. secció de la mollura gòtica apropiada en el mur 56. Escala 1:4.

Dibuix de les mollures gòtiques localitzades.